

Covid-19 Salgın Sürecinde Toplumsal ve Dinî Yaşamın Dönüşümü: Psikososyal Bir Analiz

Transformation of Social and Religious Life in the Covid-19 Pandemic Process: A
Psychosocial Analysis

Ali BALTACI¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 11.05.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 04.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1115184

Atf / Citation: Baltacı, A., (2022). "Covid-19 Salgın Sürecinde Toplumsal ve Dinî Yaşamın Dönüşümü: Psikososyal Bir Analiz" ODÜSOBİAD 12 (3), 1669-1696 Doi: 10.48146/odusobiad.1115184

Öz

Bu çalışmanın amacı, Covid-19 salgın sürecinde toplumsal yaşamda gözlemlenen dönüşümlere bağlı olarak din kurumunun salgından nasıl etkilendiğini belirlemeye çalışmaktır. Psikososyal analizle desenlenen çalışma, sosyal psikolojide var olan çeşitli kuramlar eşliğinde toplumsal ve dinî yaşamın dönüşümünü incelemektedir. Kriz döneminin kendine has akışkan değişimine uyum sağladığı var sayılan din, geleneksel formundan farklı olarak, kaygılı insanı teskin edecek yeni inanç ve dindarlık formları üretme potansiyelindedir. Bu kapsamda salgın sürecinde din ve dindarlığın farklılaşması, yaşanmaya başlanan sentetik dönüşüme karşı dinin gösterdiği karşı duruştan öte, bir tür evrimsel uyum veya varoluşsal tepki olarak nitelenmiştir. Seküler, mistik ve paranormal unsurlar ile bunlara tezat oluşturan dinî ve manevi yönelimlerin salgın ile birlikte öne çıktığı gözlenmiştir. Çalışmada bu karmaşık davranış sürecinin altında yatan psikososyal motivasyonlar belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda dinin, salgın sonrasında değişeceği ve daha da dijitalleşecek dünya ile birlikte bir tür post-corona dindarlığı oluşturup varlığını yeni bir formda sürdüreceği öngörülmektedir. Bu çalışmanın var olan düşünsel zeminde yeni tartışma alanları açması ve sosyal bilimler alanına katkı sunması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Psikoloji, Din, Salgın, Kamusal Alan, Sekülerleşme, Dindarlık, Psikososyal Analiz.

Abstract

The purpose of this study is to attempt to ascertain how the religious institution was impacted by the epidemic in light of the changes in social life that were noticed throughout the Covid-19 pandemic period. The study, designed with psychosocial analysis, examines the transformation of social and religious life in the company of various theories in social psychology. Contrary to its traditional form, religion has the capacity to develop new forms of belief and religiosity that would calm nervous individuals. It is expected that religion will adapt to the particular fluid change of the crisis time. Instead of being in opposition to the synthetic shift that has already started to be experienced, the differentiation of religion and religiosity during the epidemic process has been characterized in this context as a kind of evolutionary harmony or existential reaction. With the epidemic, it has

¹Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Hopa/Artvin, E-mail: alibaltaci@artvin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2550-8698

been noticed that secular, mystical, and paranormal components as well as opposing theological and spiritual beliefs have come to prominence. The study attempted to identify the psychosocial factors driving this complex behavioral process. As a result of the study, it is predicted that religion will change after the epidemic and will create a kind of post-corona religiosity and continue its existence in a new form with the world that will become even more digital. It is hoped that this study will open new areas of discussion on the existing intellectual ground and contribute to the field of social sciences.

Keywords: Social Psychology, Religion, Epidemic, Public Space, Secularization, Religiosity, Psychosocial Analysis.

Giriş

İnsan, toplumsal alanda grup halinde ve belli sosyal gerçeklik içinde yaşar; gerçekliğin anlamlandırma biçimi her birey için farklılaşsa da genel düzene hâkim olan bir sosyal bütünlük söz konusudur. Yakın zamanda bu gerçekliğe Covid-19 salgını da eklenmiş, bu yeni gerçekliği anlama ve onunla başa çıkma noktasında sağlık bilimleri kadar sosyal bilimlerin de etkili olduğu görüşü yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Sosyal bilimler, insanların yaşadığı sosyal acıları azaltmak, sosyal sorunlara çareler üretmek, sosyal gerçekliğin oluşturduğu meşruiyet krizlerine açıklama geliştirmek, toplumsal düzeni kurgulamak ve sosyal alanda gerçekleşen olay ve olguların, neden ve sonuçlarını anlamak üzere kendine has yöntemler kullanan temel bilimlerdir (Polama, 1993). Salgın dönemini anlamak için genelde sosyal bilimler, özelde ise sosyoloji ve psikoloji alanında yapılan tartışmalar, iki temel eksen üzerinde yürütülmektedir: Bir grup, tartışma sınav metaforu üzerinden gidip yaşanan süreci, bireysel ve toplumsal bir imtihan olarak görürken; başka bir grup, virüse karşı verilen savaş metaforuna vurgu yapmaktadır. Her iki durumda da salgının devam eden yayılma dinamikleri, sosyal, ekonomik ve kültürel alana etkilerinin yoğunluğu, derinliği ve şiddeti henüz kavranamamıştır. Covid-19 salgınında ön plana çıkan bireyin psikolojik ve fizyolojik varlığı, içinde yaşadığı sosyal alandan etkilenir; sosyal alanın genişliği ve kendi içindeki etkileşim düzeyi insanın salgınla başa çıkmasına, sosyal acıyı azaltmasına ve toplum içinde kendini güvende hissetmesine katkı sağlar. Bu açıdan bireyin salgın sürecinde geliştirdiği yaklaşım ve salgına verdiği tepkiler, bütünsel olarak toplumun verdiği tepkilere yansımakta; toplumda oluşan bu yeni gerçeklik, bireyin psikolojisini değiştirmektedir. Bu noktada yaşanan çift yönlü etkileşim sürecinin psikososyal bir bağlamı olduğu aşikârdır.

Küreselleşmenin artmasıyla insanların mal ve hizmet tüketimleri artmış, yaşamı kolaylaştıran yeni teknolojilerin işlerlik kazanmasıyla toplumsal yaşam endüstrileşmeden dijitalleşmeye evrilmiştir. Ancak 2020 yılında dünya çapında yayılan korona virüsü nedeniyle kapitalist küreselleşmenin temel tezlerinden biri olan 'küreselleşme insanı refaha götürür' düşüncesi sorgulanır olmuş, kâra dayalı kitle üretimi ve bireylerin tekil refahı yaklaşımı, yerini sosyal adalet ve paylaşımın önemini vurgulayan tartışmalara bırakmıştır (Kemp vd., 2020). Bu dönemde insanların güvenlik kaygıları artmış, adına 'sosyal mesafe' denilen yeni bir korumalı kamusal alan oluşturulmuş ve insanların gereksiz hareketliliği sınırlandırılarak salgının önüne geçmeye çalışılmıştır. Ayrıca salgın, asırlardır sömürgeci yayılma sergileyip dünyanın sermaye birikimini Avrupa'ya yığan kapitalist zihniyetin ne derece

kırılgan olduğunu açığa çıkarmış, Batı'nın ve özellikle Avrupa'nın bir üretim üssü olmaktan çıkıp tüketim merkezine dönüştüğünü gözler önüne sermiş ve yeni sosyal, ideolojik, ekonomik ve psikolojik paradigmalara gerekliliğini belirlemiştir (Fichtner, 2020).

Salgın sürecinde küresel düzeyde etkisini hissettirmeye başlayan toplumsal eşitsizlikler, adaletin dağıtımını, sosyal destek mekanizmalarının ve kamusal hizmetlere ulaşımın yetersizliği gibi durumlar, aslında doğayı ve zamanı kontrol ettiğini düşünen insanların ne denli kolay yaralanabilir olduğunu belirginleştirmiştir. Salgın, sosyal alanda oluşan belirsizliklere bireysel olarak verilen tepkilerden daha fazlasını sunar; bu açıdan sosyal acı oluşturma potansiyeli yüksek olan salgın döneminin sonucunda nasıl bir dünya ortaya çıkabileceği merak konusudur (Macoloo, 2020). Ayrıca yoğun belirsizlik içeren krizlerin, genellikle eski düzeni dönüşü imkânsız hale getirdiği bilindiğinden, korona virüs salgını gibi sınırları belirlenememiş ve yeterince veri toplanamamış bir kriz halinin etkilerinin belirlenmesi sanıldığı kadar kolay bir iş değildir.

Geçmişin tecrübesinden hareketle insanlığı yaşadığı büyük krizlerin, toplumsal yapıda derin etkiler bırakan dönüşümleri tetiklediği bilinmektedir. Geleceğe ilişkin kestirimler yapmak için geçmiş deneyimler önemli olsa da toplumsal alana etki eden çok sayıda değişkene ait aktüel verilerin toplanması önem arz eder (Booth, 2015). Bu açıdan salgın döneminde önemle vurgulanan iktisadî veya sağlık verilerinden hareketle bir toplumsal düzen tahayyül etmek oldukça güçtür. Yalnızca ekonomi ve üretimde yaşanan daralma, dış ticaretin zayıflaması, turizm ve ulaştırma sektörleri üzerinden yapılan okumalar ile salgın dönemindeki hasta ve kayıp sayılarına vurgu yapan nicel analizlerden ziyade, bu sayıların sosyal sistemin unsurlarından olan din kurumuna etkilerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, toplumsal yapının unsurlarından aile, gençlik, dinî gruplar ve dinî yapıların, toplum için üreteceği katma değere odaklanması gereğinden hareketle kaleme alınan bu çalışma, krizi anlama ve onunla baş etme stratejilerinin, olası toplumsal sonuçlarını değerlendirme ve dinin olası dönüşüm dinamiklerini belirleme amacındadır.

Küresel Salgın ve Gündelik Yaşamın Değişimi

Gündelik yaşam, insanların alışkanlıklarının kamusal alana yansımalarıyla birlikte yeniden üretilen kolektif yaşam biçimlerinin bireyin yaşantısına etki eder duruma gelmesidir. Çift yönlü etkileşime vurgu yapan bu süreçte birey alışkanlıklarını topluma mal eder ve üretilen yaşam biçimine uyar; böylelikle hem toplumu etkiler hem de ondan etkilenir (Hannigan, 2014). İnsanlar, toplumsal alana katılarak aile kurmak, arkadaş edinmek, sosyal ortamlarla karşılıklı etkileşimler kurmak gibi sosyal alışkanlıkları devam ettirme eğilimindedir. Alışkanlıklar, kişiyi topluma ve yaşama bağlar ve onun sosyal kimlik kazanmasına yardım eder (Wood vd., 2002). Sosyal alanın yaşadığı krizlerden bireyin sahip olduğu sosyal kimlik ve alışkanlıkları da etkilenir. Salgın döneminde deneyimlenen olağan dışı kriz durumu, birey ve toplumun alışkanlıklarında radikal değişimlerin yaşanmasına neden olmuş; kamusal alan daralarak özel alan ilgi odağı haline gelmiştir.

Salgın gibi öngörülemez ve belirsizliklerle dolu kriz dönemlerinde toplum, önemli bir zihniyet sarsıntısı yaşamakta; birey ve grup davranışları önemli ölçüde değişmektedir. Küreselleşmeyle birlikte

özel alan olgusu parçalanmış ve birey kamusal özne haline gelmişken, salgının etkisiyle kamusal alan tehditlerle dolu bir yere dönüşerek insanların özel alanlarında güvende olacağı düşüncesi oluşmuştur (Mair, 2020). Böylelikle bireyin hareketliliği sınırlanmış, toplum içinde bireyin hareketine bağlı akışkan dinamikler zedelenmiştir. Bu durum toplumsal eşitsizlikleri ve sınıf ayrımını da belirginleştirmiş, evde kalabilen varsıllara karşın evde kalamayan yoksunlar ikiliği keskinleşmiştir (Fisher & Bubola, 2020). Ayrıca salgınla birlikte artan belirsizlik durumu, bireysel ve toplumsal kaygıyı da arttırmıştır. Bunun yanında postmodernitenin bireyselleştirdiği kaygılı, duyarsız, tüketim odaklı, doğayı kontrol ettiğini düşünen hazcı ve çıkarıcı yeni insan modeli, salgın döneminde yaşamsal tehditlerle ilk kez bu denli yakın temasa geçmiştir (Di Mattia, 2020).

Salgın sürecinin sloganı haline gelen 'hiçbir şey eskisi gibi olmayacak' söylemi hem karamsar hem de iyimser bir yaklaşıma sahiptir. Salgının aile kurumunu destekleyerek toplumsal düzeni koruma ve krizi fırsata çevirme gibi olumlu yönleri olsa da toplum ve birey üzerinde çoğunlukla olumsuz etkisinin olacağı öngörüsü daha rasyoneldir (Tingle, 2020). Buna karşın özellikle Batı'da birey-devlet ilişkilerindeki dengenin, devletin elinde bulundurduğu güç lehine bozulduğu, otoriter yönetim anlayışının artacağına ilişkin tartışmalar söz konusudur. Ayrıca sağlıklı bireyleri takip etmek için deri altına takip cihazı takılması, insanların tasnif edilmesi veya virüsten etkilenmeyen bölgelere termal kameraların yerleştirilmesi gibi mahremiyetin imkânlarını zorlayan gözetim toplumu uygulamalarının artacağına ilişkin görüşler de bulunmaktadır (Simanowitz, 2020). Dahası virüsün mutasyona uğrayarak birkaç ayda evrim geçirdiğinin açıklanması, evrim ve aşı karşıtlığına ciddi zarar vermiştir. Salgın döneminde yavaşlayan hayat insanları evlere kapattığından fiziksel aktivite azalmış, beslenme ve uyku düzeni değişmiştir. Ek olarak sanal ortamdaki uzak tutulmaya çalışılan çocuklar, bu dönemde neredeyse bağımlılık düzeyinde internet ve video oyunu oynamaya başlamışlar, insanlar aşırı kilo alma tehdidiyle yüz yüze kalmıştır (Eliyah, 2020). Buna karşın az sayıda da olsa demokrasinin artacağı, şeffaf yönetim anlayışının gelişeceği, kolektif güvenlik mekanizmalarının yaygınlaşacağı ve insanların birbirlerini daha iyi anlamaya çalışacağı veya e-devlet uygulamalarıyla dijitalleşmenin gelişeceği, insanlarda doğa bilincinin artacağı gibi salgının olumlu yönlerine vurgu yapan tartışmalar da sürmektedir (Kemp vd., 2020). Olumlu ve olumsuz yönleri uzun süre tartışılacak olan salgının, toplumsal yapıda güç kavramının yeniden kurgulanmasına neden olacağı aşikârdır.

Hannah Arendt, güç kullanarak otoritenin sağlanmasından ziyade otoritenin güce gerek duymaksızın geliştiği yetkinliğe dayalı bir güç kavramından bahseder (Arendt, 2007). Salgın sürecinde gözlemlenen siyasi, bilimsel ve dinî otorite çatışmasının kaynağında yetkinliğe dayalı gücün oluşum ve korunumu yer alır. İnsanlık salgın sürecinde bilimin ne denli önemli olduğunu anladıkça bilimin otoritesi artacaktır; siyaset ve din kendini bilime göre şekillendirecektir. Örneğin salgınla mücadelede hemen tüm ülkelerde kurulan bilim kurulları ülke yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Post truth çağında gerçeğin ne olduğu değil kimin işine yaradığından hareketle üretilen bilginin gücü elde etmek için kullanılacak bir araca veya popülist söylemin bir parçası haline dönüştüğü söylenebilir (Keyes, 2004).

Salgın sürecinin oluşturduğu kriz, risk kavramını gündeme taşımıştır. Ulrich Beck, riskin ölçülebilir olduğunu, ayrıca şeffaflık ve sorumluluk içerdiğini belirterek küresel risklerin, ülkelerin kapasitesini aşan tehditleri barındırdığını ifade eder (Beck, 2018). Korona virüs salgını gibi küresel düzeyde etkili olan bir krizin oluşturduğu risklerin, bir ülkenin öz kaynaklarıyla kontrol edilmesi oldukça zordur. Ancak bölgesel düzeyde ortak çalışma ve iş birliği ile küresel riskler azaltılabilir. Bu açıdan salgının oluşturduğu riskler, bireysel, toplumsal ve uluslararası düzeyde sorumlulukların yerine getirilmesi ile azaltılabilir (Acemoglu, 2020).

Salgın süreci, bireysel ve toplumsal düzeyde belirsizlikler oluşturmuştur. Zygmunt Bauman'ın 'belirsizlik çağı' olarak adlandırdığı bu süreçte insanlar, yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmakta, kendi gelecek ve güvenliklerinden kaygı duymaktadır (Bauman, 2013b). Bireysel belirsizlik, toplumsal çalkantıya neden olur. Zbigniew Brzezinski'nin 'küresel çalkantı' (global turmoil) olarak adlandırdığı süreçte belirsizlik bireysel ve toplumsal olduğu kadar, ülkeler arasında da güvensizlik oluşturur; krizin ilk anlarında ülkeler içe kapanır ve kendi imkanlarıyla krizi aşmaya çalışırlar; ancak kriz derinleştikçe ülkenin baş edemeyeceği bir niteliğe bürünerek küresel nitelik kazanır (Brzezinski, 2010). Bu durum ise Ulrich Beck'in 'küresel risk toplumu' (global risk society) olarak adlandırdığı yeni küresel riski besler. Artan riskler ise Kline ve Peet'in 'şok doktrini' adını verdiği ve kriz olasılığına veya krize karşı gösterilen yıkıcı tepkilere dikkat çektiği süreci tetikler (Klein & Peet, 2008). Şok halinde hem birey ve toplum hem de ülkeler, öncelikle radikal tedbirler ve acemi kararlar alabilirler. Nitekim korona virüs salgınında ülkeler, salgın durumunu yaşayan ülke deneyimlerine yönelmek istese de salgının hemen her ülkede yeni gelişmesi nedeniyle örnek alacakları herhangi bir uygulamaya rastlayamamakta, hemen her karar el yordamıyla alınmaktadır. Kriz halinde insanın ve devletin yaşadığı bu acemilik, onun yeni durumlara ne denli hazırlıksız olduğunu da gösterir. Anılan belirsizlik, çalkantı, risk ve şok sürecinden sonra faşizan, kontrolcü, korumacı ve merkantilist bir yönetim anlayışının gelişmesi yüksek ihtimaldir. Ayrıca popülizm de yükselecek, ülkeler kendi vatandaşlarının ihtiyaçlarını ön palana alacaklarından küresel iş birliği azalacaktır (Kendall-Taylor & Nietzsche, 2020). Örneğin İtalya ve İspanya'nın salgın sürecinde yardım çağrısına Avrupa Birliği ülkelerinin kulak tıkaması, bu ülkelere yardımın Türkiye, Rusya ve Çin'den gelmesi dikkat çekicidir.

Korona virüs salgın sürecinde ülkelerin verdiği tepkiler, Oreskes ve Conway'in 'şüphe tacirleri' (merchants of doubt) adlı eseri kapsamında değerlendirilebilir (Oreskes & Conway, 2011). Oreskes, ülkelerin karşılaştığı sorunları önce inkâr ettiklerini bildirir. Sorun küçümsenir ve önemsenmez, zira bu süreçte Çin, salgını daha erken önlemek yerine virüsün varlığını inkâr etmiştir. Daha sonra sorunun varlığı kabul edilse de ciddiyeti inkâr edilir. Gerçekten de Çin, virüsü kamuoyuna bildirdikten birkaç hafta sonra karantina tedbirlerini uygulamaya başlamış, virüsün potansiyel salgın oluşturma ihtimalini ciddiye almamıştır. Oreskes, sorunun ekonominin, sağlık sisteminin veya diğer kamusal kaynakların altından kalkamayacağı denli büyüdüğü durumlarda, ülkelerin bu durumla baş edemeyeceklerini anlayıp daha radikal önlemleri aldığı veya yardım talebinde bulunduğunu savunur. Çin'de salgın sürecinde yaşanan süreç, Oreskes'in 'şüphe tacirleri' önermelerini destekler

niteliktedir. Salgın başlangıcından itibaren önemsenmemiş, kontrol edilebileceği düşünülmüş ve sonrasında kontrol edilemez bir hale dönüşmüştür. Bu durum Ulrich Beck'in riskin küreselleşmesi kavramsallaştırmasıyla anlaşılabilir (Beck vd., 1992). Beck, küreselleşmenin tek bir kavram olmadığını; küresellik, küreselleşme ve küreselcilik olarak genişleyen farklı kavramların birleşimiyle oluştuğunu savunur. Küresellik, insanların diğerleriyle ortak bir dünyayı paylaştıklarına dair bilinçtir. Salgın durumu bu bilinci arttırmış, diğerlerinin yaşadığı sorunların insanı etkileme ihtimalini açığa çıkarmış ve insanlara postmodernitenin dayattığı bencil bireyselliği kırmıştır. Küreselleşme kavramı, ulus ötesi aktörlerin ulus devlet gücü ile girdiği çatışma durumudur. Küreselcilik ise, bireyselleşmeyi tamamen ekonomi üzerinden anlayarak mal ve hizmetlerin takası, kaynakların ve piyasanın hiçbir sınıra tabi olmadan sürekli akması halidir. Bu açıdan yıkıcı bir ideoloji olarak belirlenebilecek küreselcilik, salgın sürecinde çokça tartışılan 'kapitalist küreselleşme' kavramına karşılık gelir (Beck, 1996, 2018).

Salgın süreci toplumsal alanda özellikle Batı ülkelerinde yaşlı bakım evlerinde kalan bakıma muhtaç yaşlıların ölüme terk edilmesi, solunum cihazlarının genç hastalara takılması veya maske dağıtımında gençlere öncelik verilmesi gibi uygulamalar, vicdan kavramı üzerinden ahlaki sorgulamalar yapılmasına neden olmuştur (Ervin, 2020). Bu noktada Levinas'ın kaynağını dinden alan veya geleneksel olarak gelişen 'normatif ahlak' ile Bauman'ın kriz ve belirsizlik durumlarında bireyler arasında oluştuğunu savunduğu 'ilişkisel ahlak' kavramlaştırması önemlidir. Salgın sürecinde ilişkisel ahlak, normatif ahlakın önüne geçmiş, bireyin vicdani sorgulamalarla yüzleşerek toplumun dayattığı ahlaki ikilemlerden ziyade kendi ahlaki değerlerini oluşturmasını sağlamıştır. Örneğin maskeyi yalnızca kendi sağlığı için değil, aynı zamanda diğerlerini de korumak için takma bilinci, ilişkisel ahlaka vurgu yapar. Salgın süreci insanın öteki ile ilişkisini yeniden tasarlamasına, bu uğurda dünya ve tanrı ile ilişkilerini de gözden geçirmesine katkı sunmuştur. Ayrıca salgın, toplumsal desteği arttırmış ve bireysel ve ulusal çapta düzenlenen yardım kampanyaları ile Levinas'ın 'ahlaki benlik' olarak adlandırdığı insanın vicdani yönünün gelişmesini de sağlamıştır (Bauman, 2009; Levinas, 1996; Peperzak, 1993).

Salgın süreci bireysel ve toplumsal alanda güvenlik kaygılarının arttığı bir süreci tetiklemiştir. Kamusal alanın oluşturduğu tehlike ve tehdit durumu, insanları evlere ve özel alanlara itmiş; dışarısı bir tehdit alanı iken içerisi güven veren bir ortama dönüşmüştür. Mekânın bu denli radikal değişiminde dijital yaşam öne çıkmış; insanların alışveriş ve tüketim alışkanlıkları değişerek interaktif tüketim hız kazanmıştır (Schwartz & Parekh, 2020). Dijitalleşme şeffaf yönetim anlayışını geliştirip popülist söylem ve kutuplaşmayı arttırırken insanların kriz durumuyla daha kolay başa çıkmasına yardım edebilir. Dijitalleşme yoğun enerji ihtiyacını arttırma potansiyeline sahip olsa da gereksiz hareketliliğin azalması, trafik ve hava kirliliğini azaltmıştır (Lambert, 2020). Ancak ekonominin temel sektörlerinden olan turizm, eğlence, sanat ve ulaştırma gibi yakın temasın mümkün olduğu sektörlerde önemli daralmanın olması, işsizliğin artması ve işgücünün niteliğinin değişmesi vb. durumlar kaçınılmazdır. Ayrıca salgının önemli bir sonucu olarak suç oranlarında azalma olması,

bireyin kamusal alandan özel alana geçişinin bir sonucudur. Oysa salgın döneminde azalan üretimin kelebek etkisine neden olacağı ve bunun ciddi ekonomik daralmayı tetikleyeceği ve bu dolayımında yeni suç ve intihar dalgalarının yaşanacağı öngörülebilir (McKelvey, 2020). Bununla birlikte salgın ve diğer küresel krizlerden sonra nüfusun arttığı, toplumun gençleştiği bilinmektedir. Salgının olumlu bir tarafı gibi algılanan bu durum, sosyal sistemin yeni nüfus artışını kaldırabileceği denli güçlü ülkeler için bir fırsat olsa da zaten işsizlik, ekonomik kaygılar ve kalabalık şehirlerin olduğu ülkeler için nüfus artışı önemli bir tehdittir (North, 2020).

Postmodern dönemin önerdiği “yeni insan” tasavvurunda bireyselleşme ve kendilik algısı ön plandadır. Yeni insan, yaşadığı çevreyi ve kendi bedenini kontrol etmeye çalışan, anı yaşamaktansa gelecekteki yaşantısını planlayan, ihtiyacından fazlasını tüketen ve belirsizlikten kaygı duyan niteliklere sahiptir. Salgın sürecinde zengin ve fakir ayrımı ortadan kalkmasa da hastalığın herkese bulaşma potansiyelinde olması, bireyselliği erozyona uğratarak kolektif bilinci artırmış; insanın kendi dışındakileri fark etmesini sağlayarak toplumsal sorumlulukların önemini vurgulamıştır. Bu açıdan postmodern insan tasavvurunun zamanla değişeceği ve salgın sonrasında daha insancıl ve sosyal sorumluluğa önem veren bir insan modelinin görüleceği öngörülebilir (Cole, 2020).

Postmodernite uzun dönem kariyer hedeflerini ortadan kaldırarak bireyin tek düze yeteneklere sahip olmasından ziyade çeşitli becerileri içselleştirmiş olmasını, esnek çalışmaya yakınlığını ve belirsizliklerle dolu işgücü piyasasında tutunmak için birey olarak ön plana çıkmasını gerektirmiştir (Ashley, 2018). Zaman ve mekânın hızlı dönüşümüyle birlikte postmodern dönemde kalıcı kişisel bağlar (aile, evlilik, yakın arkadaşlıklar vb.) yıkıma uğrar ve insanların diğerlerine bağlanma ihtiyacı akışkan modernite sürecine teslim olarak ortadan kalkar. Bireyler, kendi başlarına dünyada var olmaya, bireysel başarılarla ve mücadele etmeye zorlanırlar. Toplumsal kurumlara güven azalır ve bireyler, nitelikleri ölçüsünde piyasada saygı göreceklerini bilerek diğerlerine güvenmez ve onlarla çıkar ilişkilerinden öte bir ilişki biçimi geliştirmezler (Bauman & Haugaard, 2008). Kendini merkeze alan, doğayı ve çevresini kontrol eden postmodern birey, kaygı ve belirsizlik ortamının yarattığı strese karşı koyabilmek için dayanıklı olmalıdır. Bu dayanıklılık ise diğerlerinden uzaklaşmayı ve toplumun içinde topluma rağmen, birey olarak yaşamayı öğrenmeyi gerektirmiştir (Smart, 1993). Anılan yeni insan tasavvuru, salgın sürecinde yaşamın gerçekleriyle yüzleşmiş ve ölüm korkusunu bu denli yakın hissederek yaşamın anlamını ilk kez hayatta kalma, ölüm ve yıkım üzerinden sorgulamaya başlamıştır.

Salgın süreci toplum içinde popülist siyasi söylemin etkisiyle gelişen duygusal kutuplaşmayı arttırmıştır. Duygusal Kutuplaşma, diğer gruplara karşı duyulan olumsuz hisler ve atfedilen olumsuz nitelikler veya siyasi tercihlerin kimliğe dönüşmesidir (Bulbulia vd., 2013). Bilim kurulunun karşı çıkmasına rağmen Batı’da sırf siyasetçiler istiyor diye veya karşıt siyasi görüşü desteklememek için sosyal mesafe kuralının veya maske takmanın gereksizliğine yönelik popülist söylem ve eylemler ile Türkiye’de ulusal çapta düzenlenen yardım kampanyalarına yönelik karşıtlıklar buna örnek teşkil eder. Bu durum insanlar arası güvensizlik olduğu kadar, bireyin devlet otoritesine de güvenmediğinin göstergesidir. Oysa Bauman’a göre salgın gibi radikal krizlerde birey kendi güvenliğini sağlama sorumluluğunu dış otoriteye yüklemekte; özgürlükten feragat ederek bireysel güvenliğini ne pahasına

olursa olsun koruma eğilimindedir (Bauman, 2013a). Bu noktada devlete olan güvensizlik, toplumsal belirsizliğin artmasına neden olmaktadır. Bauman'a göre güven, başkasının iyi niyetine kendini teslim etmek olarak algılanabilir ve var olan riskler, sahip olduğu potansiyel tehditte daha fazla görülebilir. Salgın sürecinde yaşanan abartılı güvenlik kaygısının temelinde bireyin belirsizliğe karşı nasıl bir tutum ve davranış sergileyeceğini kestirememesi durumunun yattığı söylenebilir.

Salgın sürecinde artan belirsizlik ve risk algısının değişimi, toplumsal alanda ötekine ilişkin güveni de etkiler. Toplumdaki bu güvensizlik hali 'Dehşet Yönetimi Kuramı'² (Terror Management Theory) kapsamında değerlendirilebilir. Salgın dönemi, her şeyi kontrol ettiğine inanan insana ölümlülüğü veya yok olmanın kaçınılmazlığını hatırlatmıştır. Ölüm anonimleşmiş, insanlar salgında açıklanan sayısal verilere odaklanarak bu niceliklerin bir insana denk geldiğini unutmuşlardır. Böylece salgın, ölümlülüğü meşrulaştırmış, hayatın kontrolünün elimizden çıktığına yönelik derin bir anlam alanı oluşturmuştur (Greenberg vd., 1986). Ayrıca Dehşet yönetimi kuramında ele alınan bireyi öne çıkaran postmodern süreç, yani bireyin kendine aşırı güvenmesi ve ne kadar değerli olduğuna yönelik geliştirdiği narsistik benlik yıkıma uğramıştır. Bu durum Alman sosyolog Karl Mannheim'ın 'nesiller sorunsalı'³ (problems of generations) kavramsallaştırmasında görünürlük kazanır. Ona göre değişen toplum, değerleri de farklılaştırır ve sizin gençliğinizde (15-25) yaş oluşturduğunuz benlik tasarımı ve değerler, neredeyse tüm yaşamınızı etkiler (Mannheim, 1970). Böylelikle kriz durumunun oluşturduğu ölüm korkusu, genç nesilde yaygın bir korku oluşturarak bunun zaman içinde korkuyu değer edinen bir toplum tahayyülüne dönüşmesini sağlar.

Salgın süreci toplumsal alanda önemli bir endişe ve korku durumunu tetiklemiştir. Korku hali insanlarda donma, duyarsızlaşma ve umursamama gibi tepkiler oluşturur. Birey kendi güvenliğini sağlama adına kendini dış dünyaya karşı yalıtır ve devletin koyduğu kurallara veya toplumda benimsenmiş normlara, kendi güvenliğini sağlama adına, uyma eğilimi içinde olur (Robson, 2020). Korku, aynı zamanda bireysel ve kitlesel hüznü de oluşturur. Salgın sürecinde ölümün yalnız başına yaşanması, ölüm sonrası toplumsal birliğin oluşmaması veya ölümlerin yalnız bir şekilde kimse görmeden gömülmesi veya yakılması, birey ve toplumda önemli bir hüznü durumuna neden olmaktadır. Çünkü cenaze törenleri, sosyal alanın oluşumunda etkilidir ve bireyin sağlıklı sosyalleşmesinin de temelini oluşturur (Conway, 2020). Bireysel korku, insanın güven duyma adına kendi özgürlüğünden, yaşam alanından veya sahip olduklarından feragat etmesini de beraberinde getirir. Kendi güvenliğini sağlamak için bireysel özgürlüğümüzü otoriteye teslim ederiz; böylelikle gözetlenmeyi, fişlenmeyi, tasnif edilmeyi güvenlik gerekçesiyle önemsemeyiz. Bu durum panoptik gözetim toplumunun oluşumundaki ilk aşama olması açısından önemlidir (Bauman, 2013a; Foucault, 2019). Yani salgın süreci sonrasında artan güvensizlikle baş etmek için insanlar, devletten daha sert önlemler almasını (sokağa çıkma yasakları vb.) isteyerek aslında kontrolün üst bir güce devrini

² Dehşet yönetimi kuramı, insanların bir işi neden yaptığı, farklı değerlere neden bağlandıkları, birey olarak var olmaya neden bu denli önem verdiklerine ölüm korkusu temelinde yaklaşan bir güdü kuramıdır. Ayrıntılı Bilgi için Bkz.: Canay Doğulu ve Nuray Sakallı Uğurlu. "Dehşet yönetimi kuramı üzerine bir derleme." *Türk Psikoloji Yazıları* 18.35 (2015): 33-47.

³ Ayrıntılı Bilgi için Bkz.: Karl Mannheim. "The problem of generations." *Psychoanalytic review* 57.3 (1970): 378-404.

mümkün kılar. Böylece kişi özgürlüğünden feragat ederek bireysel güvenliği tercih eder (Fromm, 2017).

Levinas, özgürlüğü bireyin kendisi dışındakine karşı hissettiği sorumluluk olarak kavramsallaştırır. Böylelikle bireysel bir özgürlük, kendini değil, diğerini düşünmeye başladığımız; diğerine karşı sorumluluğumuzu hissettiğimiz anda başlamaktadır (Levinas, 1996). Haidt, özgürlüğün ancak ahlaki değerleri içselleştirmiş bireylerin işbirliği ile mümkün olabileceğini (Haidt, 2013); Bauman ise insanların diğerlerine karşı geliştirdikleri sorumlulukların onları özgür kıldığını bildirir (Bauman, 2009). Kamusal alanın tehlikeli ortamında kendi güvenliğini sağlama adına maske takan birisi hem kendisinin hem de diğerinin güvenliğini sağlayacaktır; böylelikle kendi özgürlüğünü diğerinin güvenliği üzerinden meşru kılacaktır. Buna karşın özellikle Tali Sharot'un 'iyimserlik yanlılığı'⁴ (optimism bias) ve Hofstede'nin Akdeniz bölgesi ile doğu toplumlarına atfettiği 'doğu umursamazlığı' (eastern negligence) kavramı önemlidir (Hofstede & Bond, 1984). 'Bana bir şey olmaz', 'atın ölümü arpadan olsun' veya 'acı patlıcanı kırağı çalmaz' gibi popülist söylemlerle riski önemsemeden hareket etmek toplumda bazı kesimlerin temel alışkanlığıdır. Salgın sürecindeki önlemleri hiçe sayan, park ve bahçeler ile deniz kenarlarında yürüyüş, koşu ve balık tutma gibi alışkanlıklarından vazgeçmeyen bireylerin, toplum için oluşturduğu güvenlik açığı, belirsizliğe tolerans düzeyi düşük ve kısa dönem yönelimli Türkiye gibi ülkeler için önemli tehditlerdendir.

Salgın döneminde nüfusun azaltılması amacıyla virüsün kasıtlı olarak laboratuvarında üretildiği gibi komplo teorilerinin ve çeşitli hurafelerin ortaya çıkması, toplumda yaygın bir kaygı ve korkunun olduğunu göstermektedir. Bu durum Jost ve Banaji (1994) tarafından geliştirilen 'Sistemi Meşrulaştırma Kuramı' (system justification theory) yardımıyla çözümlenebilir. Buna göre toplumda korkunun artması, var olan sistem kendine meşruiyet sağlar. Korku yalnızca iç ve dış mihraklarca değil, salgın, kıtlık ve iklim değişimi gibi küresel tehlikeler tarafından da yaratılabilir (Jost vd., 2004). Bu durum karşıt siyasi görüşte olsa da bireysel olarak kendi güvenliğini sağlayacağını veya ülke yararına olacağını düşünen bir muhalifin, iktidarı desteklemesini de açıklamaktadır. Covid-19 salgınında alınan radikal ve antidemokratik (sokağa çıkma yasağı, kamusal alanların ve seyahatin kısıtlanması vb.) önlemlerin, liberal demokratik ülke vatandaşlarınca kolayca benimsenmesi, korkunun azaltılmasına yönelik kamusal uygulamaları meşru kılmaktadır.

Salgın durumu toplumda ekonomik kaygıları da arttırmıştır. İş güvencesizliği ve işsizlik artmış; gelecek beklentisi azalmıştır. Kamu veya özel sektörde çalışıldığına bakılmaksızın bir işe sahip olan çalışanlar, salgın devam ederse işsiz kalabileceklerine ve temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanacaklarına yönelik kaygı ve umutsuzluğa düşmüşlerdir (Tingle, 2020). Bu noktada tedarik zincirlerinde yaşanan aksaklıklar neticesinde üretimin durması, kıtlık olgusunun belirmesine neden oluştur. Salgın dönemi sermaye, istihdam, eğitim, sağlık ve gıda gibi alanlarda yaşanan eksiklikleri daha da billurlaştırarak modern insanın ajandasında uzun süredir yer almayan kıtlık olgusunu gündeme taşımıştır. Temel iktisat teorisine göre üretimin düşmesi, işsizliği arttıracak; artan işsizlik,

⁴ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Tali Sharot. "The optimism bias." *Current biology* 21.23 (2011): R941-R945.

ücretler üzerinde aşağı yönlü bir baskının oluşmasına neden olacaktır. Bu durum işveren için olumlu olsa da toplumsal alanda önemli bir düzensizliği ve gerilimi de besler. Gerilimi azaltmak ve artan işsizlerin oluşturduğu sosyal baskıyı önlemek için ülkeler, kamu kaynaklarının üretim sektörü yerine, sosyal desteklere harcanmasına yönelirler. Böylece enflasyon artar ve artan enflasyon ekonomik durgunluğu tetikler (Mahbubani, 2020). Bu döngüden çıkılmasının yegâne yolu sosyal korkuyu azaltarak insanların iktisadi hareketliliğini sağlamak ve güven ağını ya yeniden piyasaya devretmek ya da sosyal politikalarla devletin iktisadi alanı kontrol etmesini sağlamaktır. Ancak liberal ekonomik sistemlerde devlet kontrolü, bireysel özgürlükten ziyade küreselleşmeye tehdit oluşturacağından genellikle istenmez ve bu kontrol demokrasi dışı kabul edilip engellenir. Oysa salgın sürecinde Batı'da devletin kontrol mekanizmaları ve otoriteyi sağlama adına inisiyatif alma girişimleri (vatandaşlara sağlanan maddi destekler vb.) dikkat çekmektedir. Buna karşın bu girişimler, toplumsal yapının da devlet kontrolüne gireceği ve demokrasinin dönüşeceği anlamına gelmez (Tankersley, 2020).

Giorgio Agamben'e göre salgın süreci insanların mekân algısını köklü şekilde değişime uğratmıştır. Sosyal mesafe, mekânın ana kurucu unsuru olarak önem kazanmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi kamusal alan tehdit alanına, özel alan ise destek alanına dönüşmüştür. Böylelikle ev kavramının mekân olarak anlamı değişmiş; dışarıya atfedilen kamusal benlik ile eve atfedilen özel benlik kavramları yeniden tanımlanmaya başlamıştır (Agamben, 2020). Agamben, postmodern insanın hiç beklemediği bir zamanda temel ihtiyaçlarını bile karşılayamaz duruma gelmesinin, kimlik siyaseti veya kamusal alanı kimlik üzerinden kurgulayan yapılanmaları ortadan kaldıracaklarını savunmakta; krizin devam etmesinde ise önemli isyanlar ve siyasi bedellerin ödeneceğini ön görmektedir. Bu süreçte kamunun, bireyin ihtiyaçlarını karşıladığı ölçüde başarılı olacağını savunan Agamben, temel ihtiyaçlar, kapsayıcı kurumlar ve devlet kapasitesi arasında dengeli bir kriz yönetimiyle salgına çözüm bulunana kadar devletin çözülmeden ayakta kalabileceğini ifade etmektedir (Christaens, 2020).

Salgın süreci, yaşlı bakım ve huzur evi gibi refah devletinin temel görünür alanının varlığını tehdit etmektedir. Özellikle Batı'da azalan aile ilişkileri ve bireyselleşme nedeniyle ihtiyaç duyulan huzur evlerinde Covid-19'a bağlı yaşanan trajik ölümler veya terk edilmişlikler; postmodern birey ve aile kavramının, etik değerler düzleminde yeniden tartışılmasını sağlamıştır (Borges, 2020). Bu noktada Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın 'Duygusal Karşılıklı Aile Modeli' öne çıkar. Buna göre ev içi ilişkilerin güçlü olduğu durumlarda bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlıkları da olumlu etkilenir; birey aileyi, aile de toplumu etkilediğinden artan güven ortamı, toplumsal huzura katkı sunar (Kağıtçıbaşı, 1990, 1999). Salgın sürecinde aile ilişkileri etkilenmiş; aile önemli bir sermaye olarak özel alan ve kamusal alanı destekleyen bir yapıya dönüşmüştür. Buna karşın yaşamın yavaşlaması, kadının çalışma yaşamından koparak eve girmesi, evin yönetiminde erkeğin de sorumluluk üstlenmesi önemli olsa da yeni çatışma alanları oluşturma potansiyelindedir (Karaca, 2020). Örneğin, dışarı ile ilişkilerde yaşanan mesafeler, aile ilişkilerine de yansiyabilir ya da evden çalışma durumu aile içi ilişkileri olumsuz etkileyebilir. Bunun yanında kadına atfedilen toplumsal rol gereği hem ev işlerini yapan hem de evden çalışan bir

kadının iş performansının istenen düzeyde olamayacağı aşikârdır. Bu açıdan aile, salgın döneminde güçlense de uzun dönemde önemli gerilim hatlarını barındıran bir çatışma alanına dönüşebilir.

Salgın döneminde vurgulanan toplumsal dönüşümlerden birisi de dijitalleşmedir. Bilgi yoğun toplumsal yapının egemenlik kazandığı günümüzde sosyal medya ve iletişim araçlarındaki baş döndürücü gelişim endüstri 4.0 ve toplum 5.0 gibi yeni toplum modellerinin tartışılmasına neden olmuştur. Salgın döneminde hız kazanan bu tartışmalar, özellikle kamu hizmetlerinin ve ticaretin dijitalleşmesi, evden üretim ve tüketimin artması gibi veriler üzerinden yürütülmektedir (Lambert, 2020). Oysa toplumsal eşitsizlikler, kaynakların adil dağıtılmaması ve çeşitli dışlanma durumları sonucu oluşan sınıf farklılıkları, yoksulluk ve eşitsizlikler salgın sürecinde belirginleşmiştir. Evde kalanların dijital alana yöneldiği, elektronik cihazların önem kazandığı ve internet kullanımının arttığı bu dönemde, evde kalamayan, çalışmak zorunda olan veya maliyetinden dolayı dijital imkânlarla ulaşamayan kesimlerin olduğu gerçeği görünürleşmiştir. Ayrıca toplumun artan internet kullanımı, devletin iletişim altyapısının ve bilişim hizmetlerine yapılan yatırımların sorgulanmasına neden olmaktadır (Özdoğan, 2020). Salgın sonrasında evde yaşama ve evden çalışmanın yaygınlaşacağı, sosyal mesafenin farklı biçimlerde gözlemleneceği, kamusal denetimin artacağı ve insanların güvenlik pahasına özgürlüklerinden vazgeçeceği eşitsiz bir toplumsal yapının yaygınlaşacağı belirlenebilir. Ancak sosyal sistemin ana unsurlarının salgın sürecinden nasıl etkilendiğinin tartışılması gereklidir; bu amaçla ilerleyen bölümde toplumda sıklıkla tartışılan din kavramı üzerinden salgın süreci değerlendirilecektir.

Salgın ve Dinî Yaşantının Yeni Formları

Salgın her sosyal unsuru olduğu gibi din kurumunu da etkilemiştir. Salgın gibi zor zamanlarda insanlar dinin teskin edici gücüne sığınarak güçlüklerle baş etmeye çalışırlar; bu açıdan din önemli bir başa çıkma mekanizmasıdır. Ancak salgın sürecinde ibadethaneler kapatılmış, cemaat halinde yapılan ibadetler yasaklanmıştır. Bu durum bireylerin evlere kapanarak bireysel olarak dindarlıklarını sürdürmelerine neden olmuş; aile kurumunun öne çıktığı yeni nesil dinselilikler ve bireysel dindarlıklar veya ait olmadan inanma gibi kavramlar üzerinden kurgulanan bir salgın dindarlığı tartışılmaya başlanmıştır (Thampu, 2020).

Kamusal alandan farklı olarak özel alanın öneminin arttığı bu dönemde aile ve ev yaşamı, insanların zor zamanlarda sığınacakları bir mekân olarak önemini arttırmıştır. Özellikle aile içi ilişkilerin arttığı bu dönemde sosyalleşme aile bazında sağlandığından Göle'nin tabiriyle meydandan mahreme geçiş hızlanmış; kamusal görünürlüğü olan dinî yaşantı, özel alana zerk edilmeye başlanmıştır (Göle, 2020). Bunun ilk sonucu, ibadethanelerde yapılan toplu ibadetlerin, evlerde aile bireyleriyle yapılmaya başlanmasıdır (Gültekin, 2020; Güngörer, 2020). Böylelikle cemaat kültü korunmakta, toplu yapılması gereken ibadetler yerine getirilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu durum salgının uzun sürmesi durumunda çok da sürdürülebilir görünmemektedir.

Salgın sürecinde kurumsal olan tüm din ve inanışların birbirinden farklı, bazı durumlarda modern bilimle çelişen veya tutarsız kararlar aldıkları görülür. Salgının nedenini; tanrının gazabı,

insanların ahlaksızlığı veya modern yaşamın kuralsızlığına bağlayan kurumsal dinler olduğu gibi, üst akıl ve dış mihraklar gibi grupların tanrıyı kıyamete zorlama ve insanlar arasında fitne yayma gibi akıl dışı güdülerle virüsün geliştirildiği ve bunun bir kıyamet alameti olduğu gibi hurafeler de salgın sürecinde dinin imajını olumsuz yönde etkilemiştir (Bulut & Koç, 2022; Gültekin, 2020; Sevinç, 2021; Taslaman, 2020; Yapıcı, 2020). Tıbbın virüs karşısında çaresiz kalmasının nedeninin, din adamları tarafından artan boşanma sayıları, alkol ve uyuşturucu kullanımı ve aile dışı cinsel yaşantı gibi garip söylemlere, kehanetlere ve mesianik inançlara bağlanması, insanlar arasında dine karşı mesafeli bir tutumun gelişmesine neden olmuştur (Alper vd., 2021; Dein vd., 2020; Zauzmer, 2020). Salgın sürecinde yaşanan tutarsızlıklar üzerinde yükselen mesafeli tutum, sekülerleşmeyi hızlandırıcı bir etkileşime vurgu yapmaktadır.

Dijital iletişim araçlarının, video oyunlarının ve sosyal medya kullanımının hemen her yaş grubunda özellikle gençlerde kullanımının arttığı düşünüldüğünde, salgın sürecinde bireyselleşmenin ve sanal kimliğin öne çıktığı (Gruman & Saks, 2018), diğerlerine karşı duyarsız, içe kapanık ve narsistik eğilimlerin bu dönemde arttığı (Erşahin, 2020), insanların dine karşı mesafeli olduğuna yönelik belirlemeler önemlidir (Narulita vd., 2019). Bilim ve teknolojinin öneminin arttığı bu süreçte, insanların belirsizlikleri giderme amacıyla dine, ait olmaya veya samimi bir var oluş arayışına girmeleri de söz konusudur. İnsanın anlam arayışının bir sonucu olarak doğal din olarak adlandırılan ait olmadan inanma olgusunun salgın sürecinde yaygınlığının artması öngörülebilir (Okumuş, 2020). Ait olmadan inanmak, bir dine ait inanç ve pratiklerin herhangi bir dinî grup ya da kurumsallık içine girmeden yaşama olgusudur (Davie, 1990). Bu noktada sanal dünyada ve sosyal medya aracılığıyla üretilen çeşitli dinî grupların da yaygınlık kazanacağı öngörülebilir. Ancak bilinmezliğin çekiciliğini kullanan, tılsım, muska ve cin çıkarma gibi din temelli irrasyonel uygulamaları sosyal medya üzerinden pazarlayan kişi ve grupların da olduğu gerçeğinden hareketle bireyin kutsal olan ilişkisinin her zaman istismar edilmeye açık bir mecra olduğu söylenebilir. Dinî duygunun istismarı ise bireyin masumiyetini zedelemekte, onu dinden uzaklaştırmaktadır (Gültekin, 2020; Güngörer, 2020; Kalgı, 2021; Yapıcı, 2020). Bu noktada salgın sürecinin, dinî bir uyanıştan ziyade seküler alanın genişlemesi olarak değerlendirilmesi daha akla yatkındır.

Sosyoloji literatüründe sosyal mesafe, kamusal alanın bir parçası kabul edilerek, birey ve gruplar arasındaki mahremiyet alanlarının sınırlarını belirleme ve diğerlerinin bu alana girme ilkelerini oluşturma olarak tasvir edilir (Akerlof, 1997). Ancak salgın sürecinde fiziksel uzaklığı temsil etmek amacıyla kullanılan sosyal mesafe kavramı, insanlar arası etkileşimi azaltarak bireysel güvenliği garanti altına alma, diğerleriyle temas etmekten kaçınma gibi yeni bir anlam düzeyine erişmiştir (Dove, 2020). Salgın sürecine öne çıkan sosyal mesafe, dinî yaşamı etkilemiş; insanların diğerleriyle bir araya gelerek yaptığı ibadetler, dualar ve selamlaşmalar yerini uzaktan sergilenen çeşitli selam pratiklerine veya sanal sembollere terk etmiştir. Batıda gelişen bu etkileşim biçimi, gençler arasında yaygınlaşmakta ve zamanla popüler kültürde yer etmeye başlamaktadır; ayrıca sosyal mesafenin korunması ilkesi, salgın sonrasında sürme eğilimindedir. Ancak İslam'ın bazı ibadetleri cemaatle

zorunlu kılması sebebiyle din içinde farklı çözümlere gidilmesi; dijital imkanların zorlanarak ‘dumansız hava sahası’ uygulamalarına benzer şekilde yeni nesil steril ibadet alanların oluşturulması söz konusu olabilir.

Salgın süreci, dinî değerleri içselleştirdiği düşünülen Türk toplumunun sanıldığı gibi aksine birbirleriyle bütünleşmediği, ayrılmış olduğu; ideolojik kamplaşma üzerinden kurgulanan toplumsal sınıfların varlığı, yoksulluğu ve yoksunluğun farklı formlarının olduğu da belirginleşmiştir. Din yalnızca inananları kurtuluşa erdirmeyi vadetmez; aynı zamanda üyeleri arasında sosyal ve ekonomik desteğin olduğu bir toplum tahayyül eder (Okumuş, 2005). Bu açıdan salgın döneminde ortaya çıkan eksiklikleri giderme adına hayata geçirilen gıda, nakit ve fatura ödeme gibi yardım kampanyaları önemlidir. Ancak bu durum bir yandan din kurumunun sosyal birliği sağlayıcı yönüne vurgu yaparken diğer yandan toplum içinde fakirlerin, yoksul ve yoksunların dışlanmasına, etiketlenmesine veya reddedilmesine neden olabilir. Ayrıca salgın sürecinde siyasi grupların dine referansla kullandıkları din dili de salgın sonrasında dinin politik işlevinin ne olacağı konusunda fikir vermektedir. Gücünü dinden alan politikaların yaygınlaşma eğilimi tarihsel olarak fazla olsa da salgın döneminde insanların temel güdüsü, yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu açıdan insanları açlığa, kıtlığa ve yoksunluğa sürükleyen tüketime dayalı ekonomi politikaları ile ırk, din ve inanca dayalı ayrıştırıcı söylemlerin salgın sürecinde önemsenmeyen popülist yaklaşımlar olarak kaldığı gözlenmektedir.

Salgın döneminde din ve bilim arasındaki ayrışma, kitle iletişim araçları ve sosyal medya ile belirginleştirilmeye çalışılmaktadır. Dinin sorgulandığı ve bilimin kutsandığı bu dönemde, salgına çare bulunamazsa artan aşırı bilimcilik furyası son bulacaktır. Ancak bu noktada bilim, klasik muhafazakâr dindarlığı silikleştirerek toplumsal yapı içinde “çifte hakikatçilik” durumunu gözler önüne serer. Çiftçe hakikatçilik, dinin hakikatleriyle bilimin gerçeklerinin farklı olduğu ve her ikisinin birbirine paralel yapılar olması sebebiyle kesişmelerinin mümkün olmadığı düşüncesine dayanır. Çünkü din ve bilimin çalışma alanı farklıdır ve ne din ne de bilim birbirinin yerine geçip bir diğerinin karşısında yer alabilir (Gillen, 2003). Ancak bilimsel gerçeklerin, dinî öğretiler içinde zaten yer aldığı savı veya her bilimsel gelişmeye dinî kılıf uydurma çabaları, kendine taraftar bulsa da dinî doktrinlerin değerini azaltan ve sekülerleşmeyi hızlandıran bir etki yaratmaktadır.

Kurumsal din, insanı ahlaki yönden onaran, zorluklarla başa çıkmada ona destek sağlayan ve toplumu bir arada tutan işlevini zamanla terk ederek sürekli devletle, bilimle veya diğer egemen güçlerle bir iktidar mücadelesi içinde olmayı yeğlemiştir; siyasi bir işlevi de olan dinin, kimi zaman kitleleri mobilize eden kimi zaman kontrol etmek için kullanılan bir aygıt olarak önemi artarak belirginleşmiştir (Okumuş, 2018). Salgın döneminde devlet politikalarına göre biçimlenen din politikaları, insanları kurumsal dinden uzaklaştırmış, bu durum yeni dinseliliklerin ve dindarlıkların oluşumunu tetiklemiştir. Virüsten koruyucu eşarplar, okunmuş maske satışları, VIP Cuma namazları, iktidar yanlısı yardım kampanyasını destekleyici fetvalar, salgın duaları veya sembolik ibadetler gibi gösterişe dayalı uygulamalar, halkta istenen etkiyi uyandırmaktan öte dinin ayrışmaları engelleyici ve teskin edici rolünün sorgulanmasına neden olmuştur (Öztürk, 2020). Böylelikle salgın sürecinde, insanlar

kamusal alanda kendilerini güvende hissetmediklerinden evlere çekilmişler, ayrıca ibadethaneler kapalı olduğundan sivil veya bireysel dindarlıklar ile yeni nesil seküler dindarlık formları artmıştır.

Salgın sürecinde insanlardaki tanrı tasavvurunun ve dine yaklaşımının da değiştiği gözlenmektedir. Toplumun bir kesimi yaşanan süreci imtihan olarak görürken, diğer kesim doğayla insanın mücadelesi olarak algılamaktadır. Bu durum bilim ve din tartışmasından ziyade inanç temelli bir ayrışmanın göstergesidir. İnsanların işlediği günah ve kabahatleri veya ahlaksızlıkları cezalandıran, sert tanrı tasavvuru ve böylesi bir imajı destekleyen kurumsal dinî söylemler salgın sürecinde artmıştır. İnsanların yaptıkları kötülüklerden dolayı günah çıkarması, muska yazdırması veya sadaka dağıtması gibi uygulamalarla salgının etkisinin azaltılacağı veya virüsün temizleneceğine olan inanç, kilise önlerinde sosyal mesafeyi hiçe sayan günah çıkarma kuyruklarına veya hava araçlarından dökülen kutsal sudan medet umma gibi irrasyonel uygulamalara neden olmuştur. Buna karşın koruyucu, esirgeyici ve affedici tanrı imajını yaratmada din adamları pasif kalmış, sıradan söylemler veya özellikle gündem değiştirme adına girilen cinsel tercih tartışmaları gibi çabalar da popülist söylemden öte gidememiştir (Ferraresi, 2020; Schnell, 2020).

Modern insan, manevi alandan kopmuş veya bu alanı arama uğraşısıyla sosyal medya veya dijital iletişim araçlarına yönelmiştir. Sosyal medya, insanın bireyselleşmesinde etkili olduğundan; insanların manevi açıdan arayışta olması, onları sosyal medyada yer alan çeşitli din dışı veya normal ötesi olgulara itmektir. Salgın döneminde dijital iletişim araçlarının aşırı kullanılması sonucu, yeni dinî hareketler veya paranormal veya olağanüstü olgulara karşı toplumda ilginin arttığına yönelik gözlemler söz konusudur. Bu durum bir yandan modernitenin kutsal, manevi ve doğaüstü olguları hiçe sayan yaklaşımına karşıt postmodern bir tepki oluşturması açısından önemlidir. Bireyselleşmiş insanın manevi arayışı çoğunlukla mistik tecrübe yaşama isteğine indirgenir. Dijital alanda aranan mistik tecrübe, tanrı veya aşkın varlıkla doğrudan ilişki veya kutsalı tecrübe edenlerce çekilmiş video ve filmleri izleyerek onların tecrübesinden nemalanma istencidir. Bu durum sosyal medyanın sunduğu "sanal tecrübe hissi" kavramının salgın döneminde ne derece yaygın olduğunu gözler önüne sermektedir. Modernleşmenin yarattığı bireyselleşme, hızlı değişim, rasyonelleşme ve güvenlik sorunları birey ve toplumun içinde olduğu manevi boşlukla beraber bir tür anomi veya anlam krizi yaratır. Yaşamın anlamını bulmak veya maneviyat eksikliğini gidermek için birey, bazı mistik ve doğaüstü olgulara yönelir. İletişim kanallarının artmasıyla birlikte insanın anlam arayışı sanal dünyaya taşınmış, mistik öğeler ve metafizik olgular sosyal medya uygulamaları aracılığıyla görünürlük kazanmıştır. Böylece mitolojik, mistik ve gizemli büyüselsel uygulama ve gelenekler, modern insanın tüketimine sunulmuştur. Buradan hareketle korona virüs salgınıyla belirginleşen rasyonel ve dünyevi insan figürü, salgın sonrasında yerini maneviyatçı veya mistik öğretilere daha fazla yönelen, bir gruba ait olmadan dini yaşamaya çalışan bir insana bırakabilir (Chopra, 2020; Goldstein, 2020; Kirby vd., 2020). Ayrıca salgın sonrasında dinin radikal bir değişime uğrayacağı ve geleneksel dinî yapının sekülerliğe ya da ezoterik spiritüalizme, dindar olmaktan inançsızlığa yönelişlerin

olabileceğini savunan görüşler de mevcuttur (Bulut & Koç, 2022; Rončáková, 2021; Sevinç, 2021; Spitzenstätter & Schnell, 2022).

Salgın sürecinde dini yeniden anlama ve yaşamına sokma gayretindeki insanlar, çoğunlukla popüler dindarlık motiflerine sığınır. Çünkü resmi dinî söylem, sınırlayıcı ilke ve kurallar içerdiğinden, gündelik yaşam içinde uygulanması veya takip edilmesi zor bir din olgusu yaratmaktadır. Oysa bireyin kendi değer ve normlarını kendisinin seçtiği yeni nesil dindarlık formları, kurumsal dinî yapının dayattığı örüntüden arınıktır; ayrıca bireyselleştirilmiş dindarlık büyük ölçüde kurumsal dinin belirlenmiş zaman algısından da ayrı olacaktır. Bireyin kendi dinî çıkarımını yaptığı, vicdanını ve ahlaki değerleri öne çıkardığı rasyonel inançlar, daha esnek kurallar veya kuralları dine uydurma gibi pratik çözümlerle modern insana yeni anlam alanları veya dinselilikler oluşturur. Böylelikle yeni dindarlıklar birey bazında kendi meşruiyetlerini kazanırlar. Bu yeni form, bazı modern mistik öğelerden (astroloji, nebevi tıp, parapsikoloji vb.) destek alarak toplum içinde kendini liberal veya seküler olarak tanımlayan insanlara da ulaşabilir. Bu sayede liberal dindarlık denilen ve bireyin koşutsuz özerkliğine dayanan yeni bir dindarlık formunun, salgın sonrasında görülme ihtimali de artar (Beck, 2012; Cladis, 2017; Iversen, 2006). Liberal dindarlık bir yandan mistik, irrasyonel ve paranormal olguları içerse de diğer yandan bu irrasyonel öğeleri rafine edilmiş bir postmodern söylemle mantığa bürüyerek takipçilerine yeni anlam alanları sunmakta, onların zamanlarını kendilerine göre planlayıp tanrının zamanından uzaklaşmalarına da neden olmaktadır. Bu anlamda ilahi bir zaman algısından, bireysel bir zaman algısına da geçilmesi söz konusu olabilir. Dolayısıyla liberal dindarların, kutsal ve profan olguların silikleştiği 'postmodern bir dinî form' olduğu söylenebilir. Bu form içerisinde geleneksel halk inançları, gizlemler, büyüsel ve astrolojik olgular ile büyü ve fal gibi uygulamalar da yer alabilir (Ertit, 2019; Lee, 2015; Okumuş, 2007).

Salgın sürecinde dikkate değer bir durum da din adamlarının sürece müdahil olmada geç kalmaları veya süreci oldukça çekingen bir şekilde takip etmeleridir. Hemen tüm ülkelerde din adamları, bilim adamlarının gerisinde kalmış, tıp ve genetik biliminin salgına bir çare bulmasını beklemektedir. Özellikle İncil, Tevrat ve Kur'an üzerine çalışma yapan ve bilimsel olguların aslında kutsal kitaplarda yer aldığını savunan din adamlarının henüz korona virüsüne ilişkin bir ilahi kanıt bulamamış olması dikkat çekicidir. Oysa hemen her kriz durumunun ilahi metinlerde olduğunu söyleyen komploteorisyeni bir kitlenin olduğu bilindiğinden, böylesi arayışların korona virüsü için henüz yapılmaması sosyal medyanın ilgisini çekmiştir. Din adamların sürece müdahil olmaması, hayati derecede önem atfeden kriz durumlarında, sorunu çözücü temel aktörün bilim olduğu fikrini perçinlemiştir. Dinin gerilemesiyle birlikte inanan kesim de resmi din veya kurumsal dinî yapılanmalardan uzaklaşarak herhangi bir kuruma ait olmadan kendi inançlarını yaşamaya başlamıştır (Şentürk, 2020).

Salgın sürecinde yalnızlaşan, gelecekte endişe duyan ve içe kapanan birey, dinin kendine sunduğu inanç alanları ve varoluşsal açıklamalar yerine, yapay zekâ tarafından üretilen sanal din kurgularını, Metaverse veya sosyal medyada etkilendiği din dışı söylemleri benimseyebilir. Bu durum hayalî bir tasavvur olmaktan öte, insanlığın anlam sorunlarına cevap bulmak için başvurduğu temel alanın sanal dünya ve sosyal medya olduğunu gerçeğini değiştirmez. Salgın sürecinde varlığından şüphe duyan,

tanrıyı algılayış biçimi değişen, kurumsal dinden uzaklaşanların sayısının fazla olacağı umulmaktadır. Bu açıdan değişen iletişim kanallarını kullanan ve dinsel şüphe yaşayan bireylerin yeni dinî akımlara yönelecekleri bilinmektedir (Arkan, 2020).

Yeni dinî akımlar, dindarlıklar veya dinsellikler, savundukları inanç ve yaşam biçimlerini topluma yayma ve kendi inanç alanlarına meşruiyet kazandırma amacıyla modern dönemin iletişim araçlarını sıkça kullanırlar. Bu amaçla önceleri radyo ve işitsel araçlarla başlayan süreç sonrasında televizyon ve internet gibi görsel-işitsel medyalara ve yapay zekâ uygulamalarına taşınmıştır. Günümüzde hemen her dinî söylemin bir medyasının olduğu, en azından görüşlerini paylaştığı bir sosyal medya hesabını kontrol ettiği görülmektedir. Bu medyalarda takipçileri ve muhtemel sempatanlarıyla karşılaşan inanç odakları, kendi düşüncelerini açıklama ve toplumdan gelen eleştirileri yanıtlama fırsatı bulmaktadır. Bu sayede kendilerine yeni mürit veya üye kazandırma yoluna giderler. Oysa korona virüs salgını, kurumsal dinî formları erozyona maruz bırakır; insanlar gruplar halinde bir araya gelemediklerinden ya telekonferans ya da görüntülü günah çıkarma veya zikir ayinleriyle maneviyatlarını yaşamaya çaba göstermektedirler. Bu durum, geleneksel dinsellikleri olduğu kadar postmodern dindarlık formlarını da dönüşüme sevk eder. Genellikle bu dönüşüm, bireyselleşmenin artması veya inanç alanının dijital platforma taşınması olarak tezahür ederken sanal bir inancın gelişmesine de yol açar (Yee, 2020).

Toplumsal dönüşüm sürecinde olgular yok olmaz, sadece biçim değiştirirler. Korona virüs salgını ve karantina döneminde bir grup birey kaygılarını azaltmak için manevi alana yönelmiş, dinî içerikli film ve dizilerin izlemeye başlamışlardır. Ayrıca tele-vaizler ve mesianik⁵ içerikli videolar sosyal medyada ilgi görmeye başlamıştır. Din ve dindarlıklar da salgın sürecinde biçim değiştirerek yer altına inme veya varlıklarını silikleştirme potansiyeline sahiptir. Böylelikle dinin bir bölümü sanal alana girerek görünürlüğünü devam ettirirken diğer bölümü yer altına inerek alt kültür içinde hüküm sürmeye devam eder. Bunun en ideal örneği evanjelizm ve tele-evanjelizm arasındaki dönüşümde görülür. Evanjelizm, içine mistik öğeleri ve mitleri de alarak yer altına inerken, tele-vaizler aracılığıyla gündemde olan tele-evanjelizm ise doktrinlerini sanal dünyada ve özellikle televizyon kanallarında savunmaya devam etmektedir. Ancak korona döneminde kıyametin yaklaştığı, kurtarıcı Mesih figürünün dünya üzerinde arandığı ve kıyamet sonrası kurulacak altın çağda sadece seçilmiş kişilere yer olduğu gibi kaynağı belirsiz irrasyonel öğretiler, salgın döneminde hayatta kalmaya çalışan ve belirsizliklerle boğuşan toplumda karşılığını bulmamaktadır (Diseko, 2020).

Salgın sürecinde dinin konumunu belirlemeye yönelik çalışmaların nispeten sınırlı gruplarda ve çoğunlukla nicel yöntemlerle yapılması, salgının dini etkileşimlerini belirlemek için yetersiz olsa da kriz dönemlerinde dinin teskin edici doğasını belirlemeye yeterlidir. Bu noktada yapılan çalışmalarda salgının tanrıyı anımsattığı ve dindarlık seviyesini yükselttiği (Turan vd., 2022), ruh sağlığı ve

⁵ Mesianizm veya Mesihçilik, kurtarıcı olarak nitelenen ve bazı dinî metinlerde gelişinin önceden bildirildiğine inanılan efsanevi karakter Mesih inancıdır. Bu inanışta Mesih'in gelişiyile birlikte altın bir çağın başlayacağı ve bunun akabinde dünyanın yok olacağı öne sürülür.

dindarlık arasında olumlu ilişkileri desteklediği (Thomas & Barbato, 2020) veya salgın sürecinde bireylerin olumlu ve olumsuz dinî başa çıkma durumlarını birlikte sergilediği (Kızılgeçit & Çinici, 2020) söylenebilir. Bunun yanında covid döneminde dindarlığın dar bir çerçeveye sıkıştığı (Karlı, 2021) ya da yeni dini etkileşimlerin oluşabileceğine (Gashi, 2020; Okumuş, 2020) yönelik çalışmalar da bulunmaktadır. Ancak literatürde yapılan nicel çalışmaların sınırlı örneklem ve ölçme hatalarından arınık olmaması, genellemeleri esas alarak olgunun içeriğine inen nitel analizlerden yoksun olması ve çoğunlukla belirli bir dönemde yapılan kesit çalışmaları olması gibi nedenlerle salgın süreci ve sonrasında dinin psikososyal değişimine ilişkin daha fazla analizin yapılması gereklidir.

Özetle salgın sonrası dönemde teskin edici gücü ile toplumun sıkça başvuracağı temel toplumsal yapı olan din, yeni dönemin gereklerine asgari biçimde uyum sağladığı ölçüde varlığını güçlendirecektir. Ancak her sosyal olgunun zamanla farklılaşacağı düşüncesinden hareketle, kurumsal dinin oluşturduğu kutsal alanın kısıtlamalarından sıyrılarak bireysel özgürlükler ve bağımsız seçimler tarafından oluşturulan seküler alanı da kontrol edeceği ve liberal dindarlık formlarının ve özellikle doğal din ya da ait olmadan inanma gibi yeni dinseliliklerin yaygınlık kazanacağı öngörülebilir.

Sonuç Yerine

Toplum, kendini oluşturan parçalardan fazlası veya yaşayan bir organizma olarak nitelenebilir. Bu açıdan toplumlar doğar, büyür ve değişirler. Bireyi etkileyen her olgu, toplumu da etkiler ve farklılaştırır. 2019 yılı Aralık ayında tespit edilen 2020 yılında küresel nitelik kazanan korona virüs salgını, bireyin güvenlik algısını ihlal etmiş, gelecek beklentisini zedelemiş, sosyal bir varlık olarak toplum içinde yer almasına engel olmuş ve onun yaşamına kast etmiştir. Postmodernite döneminin bireyi öne çıkaran toplumsal yapısında, yaşamı kontrol ettiğini düşünen ve kendi kaderini belirleyen birey imajı korona virüs salgını sürecinde değişikliğe uğramış; yaralanabilir, örselenebilir ve yok olabilirlik gibi durumlar, modern insanın yaşantısında billurlaşmıştır. Toplumu hızla farklılaştıran, kamusal alanı değiştiren ve bireylerin gündelik yaşamını yavaşlatan virüs salgını, kapitalist küreselleşmenin etkisiyle oluşan modern toplum yapısını değiştirme potansiyeline sahiptir. Bilim ve tekniğin geliştiği, yapay zekâ uygulamalarının yaygınlaştığı, insan hareketliliğinin arttığı bir dünyada insanlığın, varlığını dahi göremediği bir canlıdan korkması, ona bu denli kolay teslim olması ironiktir.

Salgın, toplumsal yapının önemli bir parçası olan kamusal mekânı adeta ortadan kaldırmıştır. Sosyal mesafe uygulamaları, insanlar arasındaki mesafeyi açmış, güvenlik kaygıları toplumun tamamını özel alanlara, evlere hapsedmiştir. Modern refah toplumu tezi çökmüş, kâr dayalı üretim ve gereksiz hareketlilik gibi küreselleşmenin ekonomik aygıtları sekteye uğramıştır. İnsanlar zorunlu ihtiyaçlar dışında kamusal alana çıkmamakta; yaşamlarını özel alanlardan sürdürmektedir. Bu durum, farklı risk alanları oluşturmuş ve güvenlik kaygıları ile temel ihtiyaçları giderememe endişelerini arttırmıştır. Salgın durumunun yarattığı belirsizlik, bilinmezlik ve öngörülmezlik hali, bir yandan ölüm korkusu, işsiz kalma ve yaşamını devam ettirememeye kaygısı gibi modern insanın daha önce farkına varmadığı durumlarla yüzleşmesini sağlamış; diğer yandan kamusal alandan sıyrılarak özel alana sığınmasına, ailesine yaklaşmasına neden olmuştur.

Toplumsal yapıdaki dönüşüm, temelde güvenlik odaklıdır. Güvenliği sağlama çabasındaki insan eğitim, sağlık ve din gibi sosyal yaşantının önemli unsurlarını terk ederek uzaktan eğitime yönelmiş; zorunlu olmadıkça sağlık kurumlarına ve ibadethanelere gitmemeye başlamıştır. Mekânda yaşanan bu dönüşüm toplumsal alanda bireyselliğe vurgu yapan postmodernitenin gerilemesine, aile ilişkilerinin güçlenmesine ve insanın manevi arayışlara yönelmesine neden olmuştur.

Doğanın kontrol edilebilirliği, ölümsüz bir yaşam ihtimalinin tartışıldığı, insanın kendi kaderini ürettiği fikrinin yaygınlaştığı modern dünyada yaşamın her yönünü sekteye uğratan bir virüs salgını, dünyevi haz ve hızın egemen olduğu modern insan için yıkıcı varoluşsal kaygılar oluşturmuştur. Eşitsizliklerin belirginleştiği, işsizliğin arttığı, insanın manevi boşluğa düştüğü ve bilimin din karşısında yükselişe geçtiği salgın döneminde, kurumsal dinî yapılara karşı tepkilerin gelişmesi ve insanların dinden uzaklaşarak kendilerine özgü bireysel inanç alanları oluşturması muhtemel olsa da kriz durumlarında tanrı ve dine sığınılması da olasıdır. Salgının ortaya çıkardığı kaygı ve korkularla baş edebilme ve ölümün oluşturduğu hüznü azaltabilmenin önemli bir yolu dindir. Din bir yandan insanı teskin edip ahiret inancıyla ölümlü dünya fikrini aklileştirirken diğer yandan toplumsal desteği oluşturabilir. Bu yönü ile salgını sosyal açıdan kontrol etmede ve kitleleri huzura erdirmede din önemli bir araç olarak kullanılabilir. Ancak bunun olabilmesi için bireylerin, belirsizlikler karşısında kendilerini güvende hissedecekleri maddi ve manevi imkânlarla erişmesi gereklidir. Güven tesis etme ve kaynakları adil dağıtma ise insanüstü bir otoritenin, devletin sorumluluğundadır.

Kamusal alanın dönüşümüyle birlikte kurumsal din olgusu geriler, insanlar dinlerini kendilerine göre kendi zaman dilimlerinde yaşamaya başlarlar. Çünkü virüs salgını, bireyin gündelik yaşamını yavaşlatmış, zaman algısını değiştirmiş; iş yaşamının rutinlerinden ve sosyal sorumluluklarından uzaklaşan insanlar, kendi zaman alanlarını oluşturmaya başlamışlardır. Hayatı iş ve sosyal yaşam dışında kurgulamak, bireysel hazzı öne çıkarma riskini taşır, oysa ilahi zamana uygun yaşayarak gününü planlayan kişilerde yalnızca haz değil aynı zamanda belirli bir yaşamsal denge oluşması söz konusudur. Buradan hareketle, dinin referans alındığı zaman tasarımının, toplumun salgınla başa çıkma refleksine katkı sunması muhtemeldir. Ancak modern insanın dinden uzaklaştığı düşünüldüğünde, salgınla bireysel olarak başa çıkmanın, ölüm ve gelecek korkusunu din olmaksızın anlamlandırmaya çalışmanın, birey için sanıldığı kadar kolay bir iş olmayacağı aşikârdır.

Salgın sürecinde ve sonrasında 'artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağına' yönelik söylemlerin sıkça dillendirildiği radikal bir değişim ve sosyal erozyon sürecinde din, akışkan değişime karşı uyum sağlamaya gayret etmekte ve geleneksel formundan farklı olarak kaygılı insanı teskin edecek yeni inanç ve dindarlık formu üretmeye çalışmaktadır. Salgın sürecinde dinin ve dindarlığın yeni görünümlere gebe olması, aslında yaşanmaya başlanan sentetik dönüşüme karşı dinin gösterdiği çaba, bir tür uyum tepkisi veya yaşamsal reaksiyon olarak nitelenebilir. Din değişmez ilkelerini koruyarak bireyin değişen ihtiyaçlarını gözetken bir forma erişmek ve onun yaşamına yön vermek istemektedir. Bu uğurda kendisine seküler öğeleri, mistik, astrolojik ve paranormal unsurları bile eklemeyi göze

almıştır. Son olarak din olgusu, klasik sekülerleşme teorisyenlerinin dinin kaybolacağına ilişkin öngörülerinin aksine, salgın sonrasında değişecek ve daha da dijitalleşecek dünya ile birlikte bir tür post-corona dindarlığı oluşturup varlığını sürdürecektir.

Her psikososyal incelemede olduğu gibi bu çalışmanın da kendine has sınırlılıkları vardır. Öncelikle Covid-19 salgın sürecine odaklanan çalışma, ani gelişen olağanüstü bir kriz döneminin toplumsal ve dinî yaşama etkilerini anlama çabasıdır; bu noktada eldeki sınırlı çalışma verisi, psikososyal kuramlara uyarlansa da yeni veriler çalışmanın anlam alanını daraltabilir. Sosyolojik olguların dönüşüm izlerini belirlemek zaman alır, bu açıdan salgın sürecinin yakın zamanda belirlenemeyecek denli dönüşümler yapma potansiyeli çalışmanın temel sınırlılığıdır. Bu noktada ileride yapılacak çalışmaların gerek alandan veri sunumu gerekse daha uzun vadeli veri analizlerine yönelmesi önerilebilir. Ayrıca sosyal olguların değişkenlik gösterdiği ve bir olgunun birden fazla açıklamayı beraberinde getirdiği gerçeğinden hareketle salgın sürecini farklı sosyal psikoloji kuramlarına göre açıklamaya çalışan araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Covid-19 Salgın Sürecinde Toplumsal ve Dinî Yaşamın Dönüşümü: Psikososyal Bir Analiz” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Acemoglu, D. (2020). *Küresel ekonomik sistemin değişmemesi artık mümkün değil*. [birgun.net](http://www.birgun.net).
<https://www.birgun.net/haber/daron-acemoglu-kuresel-ekonomik-sistemin-degismemesi-artik-mumkun-degil-294571>
- Agamben, G. (2020). Securitizing ‘Bare Life’? Human Security and Coronavirus. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2020/04/03/securitizing-bare-life-human-security-and-coronavirus/>
- Akerlof, G. A. (1997). Social distance and social decisions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1005-1027.
- Alper, S., Bayrak, F., & Yılmaz, O. (2021). Psychological correlates of COVID-19 conspiracy beliefs and preventive measures: Evidence from Turkey. *Current psychology*, 40(11), 5708-5717.
- Arendt, H. (2007). The great tradition: I. Law and power. *Social Research: An International Quarterly*, 74(3), 713-726.
- Arkan, A. (2020). Pandemi Süreci ve Din. *Kriter Dergi*, 5(46), 33-35.
- Ashley, D. (2018). *History without a subject: The postmodern condition*. Routledge.
- Bauman, Z. (2009). *Does ethics have a chance in a world of consumers?* Harvard University Press.

- Bauman, Z. (2013a). *Community: Seeking safety in an insecure world*. John Wiley & Sons.
- Bauman, Z. (2013b). *Liquid modernity*. John Wiley & Sons.
- Bauman, Z., & Haugaard, M. (2008). Liquid modernity and power: A dialogue with Zygmunt Bauman. *Journal of Power*, 1(2), 111-130.
- Beck, U. (1996). World risk society as cosmopolitan society? Ecological questions in a framework of manufactured uncertainties. *Theory, culture & society*, 13(4), 1-32.
- Beck, U. (2012). Individualism. *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization*.
- Beck, U. (2018). *The reinvention of politics: Rethinking modernity in the global social order*. John Wiley & Sons.
- Beck, U., Lash, S., & Wynne, B. (1992). *Risk society: Towards a new modernity* (C. 17). Sage.
- Booth, S. A. (2015). *Crisis management strategy: Competition and change in modern enterprises*. Routledge.
- Borges, A. (2020). *Life inside French retirement homes amid COVID-19 pandemic*. Euronews. <https://www.euronews.com/2020/04/20/coronavirus-and-the-elderly-what-s-life-inside-a-french-retirement-home-amid-covid-19-pand>
- Brzezinski, Z. (2010). *Out of control: Global turmoil on the eve of the 21st century*. Simon and Schuster.
- Bulbulia, J., Xygalatas, D., Schjødt, U., Fondevila, S., Sibley, C., & Konvalinka, I. (2013). Images from a jointly-arousing collective ritual reveal emotional polarization. *Frontiers in Psychology*, 4.
- Bulut, İ., & Koç, A. (2022). Covid-19 salgını inanç ilişkisi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 22(1), 281-312.
- Chopra, D. (2020). *The coronavirus and the need for spiritual well-being*. CNBC. <https://www.cnn.com/2020/04/03/deepak-chopra-the-coronavirus-and-need-for-spiritual-wellness.html>
- Christaens, T. (2020). Must Society be Defended from Agamben? *Critical Legal Thinking*. <https://criticallegalthinking.com/2020/03/26/must-society-be-defended-from-agamben/>
- Cladis, M. S. (2017). Durkheim's Individual in Society: A Sacred Marriage? İçinde *Emile Durkheim* (ss. 381-400). Routledge.
- Cole, J. (2020). *Coronavirus: Why changing human behaviour is the best defence in tackling the virus*. The Conversation. <http://theconversation.com/coronavirus-why-changing-human-behaviour-is-the-best-defence-in-tackling-the-virus-134500>

- Conway, H. (2020). *Coronavirus is changing funerals and how we deal with the dead*. The Conversation. <http://theconversation.com/coronavirus-is-changing-funerals-and-how-we-deal-with-the-dead-134842>
- Davie, G. (1990). Believing without belonging: Is this the future of religion in Britain? *Social compass*, 37(4), 455-469.
- Dein, S., Loewenthal, K., Lewis, C. A., & Pargament, K. I. (2020). COVID-19, mental health and religion: An agenda for future research. İçinde *Mental Health, Religion & Culture* (C. 23, Sayı 1, ss. 1-9). Taylor & Francis.
- Di Mattia, A. (2020). You Called Me Covid-19 and I Am the Reflection of Your Hatred and Greed. *Lavocedineyork.Com*.
<http://www.lavocedineyork.com/en/lifestyles/2020/04/07/coronavirus-you-called-me-covid-19-and-i-am-the-reflection-of-your-hatred-and-greed/>
- Diseko, L. (2020). Is coronavirus coming between people and their faith? *BBC News*.
<https://www.bbc.com/news/world-51819117>
- Dove, H. (2020). How have exercise guidelines changed? *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/uk-51506729>
- Eliyahu, I. (2020). *Everyone Included: Social Impact of COVID-19*. DISD.
<https://www.un.org/development/desa/dspd/everyone-included-covid-19.html>
- Erşahin, Z. (2020). Kriz ve afet dönemlerine psikolojik bakış. İçinde *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihi, Hukuki ve Siyasi Analizler* (ss. 407-450). Eskiyei Yayınları.
- Ertit, V. (2019). *Sekülerleşme Teorisi*. Liberte.
- Ervin, J. (2020). *Ethics in the time of Corona* | *European Respiratory Society*.
<https://www.ersnet.org/covid-19-blog/ethics-in-the-time-of-corona>
- Ferraresi, M. (2020). God vs. Coronavirus. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/03/10/opinion/coronavirus-church-religion.html>
- Fichtner, U. (2020). Dawn of a New Era: A Paradigm Shift Accelerated by Coronavirus. *Der Spiegel*.
<https://www.spiegel.de/international/world/dawn-of-a-new-era-a-paradigm-shift-accelerated-by-coronavirus-a-5b12ce13-625c-42fe-bd22-07b77c0c4321>
- Fisher, M., & Bubola, E. (2020). As Coronavirus Deepens Inequality, Inequality Worsens Its Spread. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/03/15/world/europe/coronavirus-inequality.html>
- Foucault, M. (2019). *Power: The Essential Works of Michel Foucault 1954-1984*. Penguin UK.

- Fromm, E. (2017). *Özgürlükten Kaçış*. Say Yayınları.
- Gashi, F. (2020). Koronavirüse yakalanmış kişilerde tedavi döneminde dini başa çıkmanın etkisi. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 511-535.
- Gillen, J. (2003). Socialised subjectivity: Exploring the 'double reality' of a doctorate of education (EdD) bulletin board. *International Journal of Educational Research*, 39(8), 873-884.
- Goldstein, W. (2020). *Coronavirus has a spiritual effect*. The Jerusalem Post | JPost.com. <https://www.jpost.com/opinion/south-african-chief-rabbi-to-post-coronavirus-has-a-spiritual-effect-621939>
- Göle, N. (2020). *Korona sonrası dünya nasıl olacak?* www.haberturk.tv. <https://www.haberturk.com/tv/programlar/video/acik-ve-net-26-nisan-2020-korona-sonrasi-dunya-nasil-olacak-prof-dr-nilufer-gole-anlatiyor/682762>
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., & Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. İçinde *Public self and private self* (ss. 189-212). Springer.
- Gruman, J. A., & Saks, A. M. (2018). E-socialization: The problems and the promise of socializing newcomers in the digital age. İçinde *The brave new world of eHRM 2.0*. (ss. 111-139). IAP Information Age Publishing.
- Gültekin, M. B. (2020). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Din Görevlileri-Cami-Cemaat İlişkileri (Ankara/Yenimahalle Örneği). *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 4(2), 131-164.
- Güngörer, F. (2020). Covid-19'un toplumsal kurumlara etkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*, 393-328.
- Haidt, J. (2013). Moral psychology for the twenty-first century. *Journal of Moral Education*, 42(3), 281-297.
- Hannigan, J. (2014). *Environmental sociology*. Routledge.
- Hofstede, G., & Bond, M. H. (1984). Hofstede's culture dimensions: An independent validation using Rokeach's value survey. *Journal of cross-cultural psychology*, 15(4), 417-433.
- Iversen, H. R. (2006). Secular religion and religious secularism. *Nordic Journal of Religion and Society*, 18(2), 75-93.
- Jost, J. T., Banaji, M. R., & Nosek, B. A. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political psychology*, 25(6), 881-919.

- Kağıtçıbaşı, Ç. (1990). Psikoloji, Kültür ve Sosyal Değişme. *Toplum ve Bilim*, 48, 49.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). Yeni insan ve insanlar (10. Baskı). *İstanbul: Evrim Yayınevi*.
- Kalgı, M. E. (2021). Covid-19 Salgınına Yakalanan Kişilerde Dindarlık ve Dinî Başa Çıkma. *Marife*, 21(1), 131-150.
- Karaca, S. (2020). Korona günlerinde kadın emeği. *Evrensel*.
<https://www.evrensel.net/yazi/86201/korona-gunlerinde-kadin-emeği>
- Karşlı, N. (2021). Covid 19 Algısı, Sağlık Bilişleri ve Dindarlık. Dindarlık Kişilik ve Ruh Sağlığı. İçinde *Dindarlık Kişilik ve Ruh Sağlığı* (ss. 37-62). Çamlıca Yayınları.
- Kemp, A. H., Gibbs, K., & Fisher, Z. (2020). *Coronavirus: What are the chances we'll change our behaviour in the aftermath?* The Conversation. <http://theconversation.com/coronavirus-what-are-the-chances-well-change-our-behaviour-in-the-aftermath-134991>
- Kendall-Taylor, A., & Nietzsche, C. (2020). *Populists Lose but Extremists May Gain From Coronavirus Crisis*. <https://foreignpolicy.com/2020/04/16/coronavirus-populism-extremism-europe-league-italy/>
- Keyes, R. (2004). *The post-truth era: Dishonesty and deception in contemporary life*. Macmillan.
- Kızılgeçit, M., & Çinici, M. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde Yapay Sinir Ağları Yöntemiyle Bireylerin Dini Başa Çıkma Düzeylerinin Tahmini. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 54, 45-65.
- Kirby, B., Taru, J., & Chimbizikai, T. (2020). *Pentecostals and the spiritual war against coronavirus in Africa*. The Conversation. <http://theconversation.com/pentecostals-and-the-spiritual-war-against-coronavirus-in-africa-137424>
- Klein, N., & Peet, R. (2008). The shock doctrine: The rise of disaster capitalism. *Human Geography*, 1(2), 130-133.
- Lambert, J. (2020). *Coronavirus: Digitalisation and Contact Tracing to Lift the Confinement Measures*. Assembly of European Regions. <https://aer.eu/coronavirus-digitalisation-and-contact-tracing-to-lift-the-confinement-measures/>
- Lee, L. (2015). *Recognizing the non-religious: Reimagining the secular*. OUP Oxford.
- Levinas, E. (1996). *Emmanuel Levinas: Basic philosophical writings*. Indiana University Press.
- Macoolo, C. (2020). *Rethinking Social Change in the Face of Coronavirus* [Academic Journal]. Stanford Social Innovation Review. https://ssir.org/rethinking_social_change_in_the_face_of_coronavirus

- Mahubani, J. (2020). How the Economy Will Look After the Coronavirus Pandemic. *Foreign Policy*.
<https://foreignpolicy.com/2020/04/15/how-the-economy-will-look-after-the-coronavirus-pandemic/>
- Mair, S. (2020). *How will coronavirus change the world?*
<https://www.bbc.com/future/article/20200331-covid-19-how-will-the-coronavirus-change-the-world>
- Mannheim, K. (1970). The problem of generations. *Psychoanalytic review*, 57(3), 378-404.
- McKelvey, T. (2020). How has the lockdown affected US crime? *BBC News*.
<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-52416330>
- Narulita, S., Aulia, R. N., Nugrahaeni, E., Wajdi, F., Mardhiah, I., & Hadiyanto, A. (2019). Religion Learning Strategies for the Z Generation. *1st International Conference on Education Social Sciences and Humanities (ICESSHum 2019)*.
- North, A. (2020). *The coronavirus pandemic has people rethinking their plans for having kids*. Vox.
<https://www.vox.com/2020/4/21/21224065/coronavirus-pregnancy-kids-children-fertility-abortion-covid>
- Okumuş, E. (2005). *Dinin Meşrulaştırma Gücü*. Ark Kitapları.
- Okumuş, E. (2007). Modernleşme, Sekülerleşme ve Din. *Kamu Hukuku Arşivi*, 10(1), 1-22.
- Okumuş, E. (2018). *Din Sosyolojisi*. Maarif Mektepleri.
- Okumuş, E. (2020). Olağanüstü zamanlarda din: Küresel kovid-19 örneği. İçinde E. Okumuş (Ed.), *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihi, Hukuki ve Siyasi Analizler* (ss. 173-206). Eskiyei Yayınları.
- Oreskes, N., & Conway, E. M. (2011). *Merchants of doubt: How a handful of scientists obscured the truth on issues from tobacco smoke to global warming*. Bloomsbury Publishing USA.
- Özdoğan, M. (2020). *COVID-19 salgını zengin-fakir ayırt ediyor mu?* COVID-19 salgını zengin-fakir ayırt ediyor mu? <https://www.drozdogan.com/covid-19-salgini-zengin-fakir-ayirt-ediyor-mu/>
- Öztürk, S. (2020). Korunma yolu bu dualarmış! *Sözcü Gazetes*.
<https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/saygi-ozturk/korunma-yolu-bu-dualarmis-5680247/>
- Peperzak, A. (1993). *To the other: An introduction to the philosophy of Emmanuel Levinas*. Purdue University Press.
- Polama, M. M. (1993). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. Gündoğan Yayınları.

- Robson, D. (2020). *The fear of coronavirus is changing our psychology*. <https://www.bbc.com/future/article/20200401-covid-19-how-fear-of-coronavirus-is-changing-our-psychology>
- Rončáková, T. (2021). Closed Churches during the Pandemic: Liberal versus Conservative and Christian versus Atheist Argumentation in Media. *Journalism and Media*, 2(2), 225-243.
- Schnell, L. (2020). Coronavirus and God: What faith leaders say about pandemic. *USA Today*. <https://www.usatoday.com/story/news/nation/2020/04/02/coronavirus-god-christain-jewish-muslim-leaders-saying-deadly-plague/5101639002/>
- Schwartz, A., & Parekh, A. (2020). *We're all in this pandemic together: The private sector and the public sphere—MarketWatch*. <https://www.marketwatch.com/story/were-all-in-this-pandemic-together-the-private-sector-and-the-public-sphere-2020-04-21>
- Sevinç, B. (2021). COVID-19 Pandemisi Sürecinde Dinî Gruplarda Otantikliği Yitirme Korkusuna Dayanan Yüz Yüze Etkileşim ve Ritüel Israrı: Delhi ve Kum Vakaları. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 25(2), 641-660.
- Simanowitz, S. (2020). *This is Europe in 2020, not Orwell's 1984. The language we use to talk about refugees matters | View*. Euronews. <https://www.euronews.com/2020/03/10/europe-in-2020-not-orwell-s-1984-the-language-we-use-to-talk-about-refugees-matter-view>
- Smart, B. (1993). *Postmodernity*. Psychology Press.
- Spitzenstätter, D., & Schnell, T. (2022). The existential dimension of the pandemic: Death attitudes, personal worldview, and coronavirus anxiety. *Death studies*, 46(5), 1031-1041.
- Şentürk, R. (2020). *İnsanlık salgından sonra post-korona dönemine girecek*. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/04/20/ibn-haldun-universitesi-rektoru-prof-dr-recep-senturk-insanlik-salgindan-sonra-post-korona-donemine-girecek>
- Tankersley, J. (2020). *Economic Pain Will Persist Long After Coronavirus Lockdowns End*. <https://www.nytimes.com/2020/04/13/business/coronavirus-economy.html>
- Taslaman, C. (2020). *Salgın Sonrası Beklentiler Neler? Hurafe Dinlerin İflası*. <https://www.youtube.com/watch?v=hlgsN11-944>
- Thampu, V. (2020). *Religion and the corona pandemic*. <https://www.newindianexpress.com/opinions/2020/apr/20/religion-and-the-corona-pandemic-2132541.html>
- Thomas, J., & Barbato, M. (2020). Positive religious coping and mental health among Christians and Muslims in response to the COVID-19 pandemic. *Religions*, 11(10), 498.

- Tingle, L. (2020). *After coronavirus passes, nothing will be the same—And that might not be a bad thing*. <https://www.abc.net.au/news/2020-04-04/coronavirus-morrison-government-social-and-political-change/12119776>
- Turan, Y., Bostan, S., & Baynal, F. (2022). The Effect Of Covid-19 Pandemic On Religion. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 319-338.
- Wood, W., Quinn, J. M., & Kashy, D. A. (2002). Habits in everyday life: Thought, emotion, and action. *Journal of personality and social psychology*, 83(6), 1281.
- Yapıcı, A. (2020). Kovid-19 küresel salgınına dinî ve din dışı yüklemeler: Tanrı'nın gazabı mı, insanın suçu mu? İçinde E. Okumuş (Ed.), *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihi, Hukuki ve Siyasi Analizler* (ss. 117-172). Eskiyei Yayınları.
- Yee, V. (2020). In a Pandemic, Religion Can Be a Balm and a Risk. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/03/22/world/middleeast/coronavirus-religion.html>
- Zauzmer, J. (2020). *This is not the end of the world, say those who study Christian prophecy*. <https://www.washingtonpost.com/religion/2020/03/17/not-end-of-the-world-coronavirus-bible-prophecy/>

Extended Abstract

Covid-19 pandemic provides more than individual answers to social uncertainty; in this regard, it is intriguing to speculate on what sort of society can develop as a result of the epidemic phase, which has a great potential to inflict societal misery. Furthermore, because it is well known that crises with intense uncertainty frequently make it impossible to return to the old order, determining the effects of a crisis situation such as the coronavirus epidemic, whose borders have not been determined and for which sufficient data has not been collected, is not an easy task.

It is challenging to envision a social order based on the economic or health data that was highlighted during the pandemic period. The effects of these numbers on the religious institution, which is a component of the social system, should be assessed rather than quantitative analyses that only emphasize the contraction of the economy and production, the weakening of foreign trade, the readings made on the tourism and transportation sectors, and the number of patients and casualties during the epidemic period. This study, which is based on the need to focus on the added value that the family, youth, religious groups, and religious structures, which are elements of social structure, will produce for society, aims to understand the crisis and evaluate the possible social consequences of coping strategies with it, as well as to determine the possible transformation dynamics of religion. In this context, the study also aims to examine mutual interactions in the main issues it covers through the dichotomy of opportunities and threats, as well as to present opinions on what kind of social fiction can be in the future by focusing on some of the tension areas that existed prior to the pandemic.

While globalization has split the phenomena of private space and the person has become a public topic, public space has become a place full of hazards as a result of the pandemic, and the belief that individuals would be

protected in their private spaces has emerged. As a result, the individual's mobility is constrained, and the fluid dynamics associated with the individual's movement in society are harmed. This circumstance has also highlighted social disparities and class discrimination, as well as the dichotomy between the poor who can and cannot stay at home. Furthermore, the growing ambiguity surrounding the pandemic has raised both individual and communal anxiety. Furthermore, during the epidemic period, the worried, insensitive, consumption-oriented, hedonistic, and self-interested new human model, personalized by postmodernity, came into intimate touch with vital risks for the first time.

The pandemic process has created a significant level of worry and terror in the social arena. People's reactions to fear include freeze, depersonalization, and apathy. In order to guarantee his own safety, the person isolates himself from the outside world and tends to conform to the laws imposed by the state or the norms embraced in society. Fear also causes both individual and communal misery. Experiencing death alone during an epidemic, a loss of societal unity after death, or burying or cremating the deceased alone without seeing anybody causes a significant amount of grief in the person and community. Because funeral rites are useful in the establishment of the social sphere and create the foundation of an individual's good socialization.

The disease has touched every social aspect as well as a religious institution. People try to cope with terrible times, such as the pandemic, by seeking solace in the calming force of religion; religion is a significant coping strategy in this regard. During the outbreak, however, houses of worship were shuttered and congregational worship was outlawed. This situation caused people to stay at home and maintain their individual religious beliefs; a new generation of religiosity, in which the family institution stands out, and an epidemic religiosity, which is based on concepts like individual religiosity or believing without belonging, have begun to be discussed.

During the pandemic, the separation of religion and science is attempted to be explained via the use of mass media and social media. If a treatment for the disease is not discovered during this moment when religion is being questioned and science is being praised, the rising scientism will come to an end. However, at this moment, science discloses the social structure's "double truthism" by masking traditional conservative religion. The concept of double truthism is founded on the assumption that religious and scientific truths are distinct and cannot overlap since they are parallel systems. Because religion and science are distinct fields of study, neither religion nor science may be employed interchangeably or in opposition to one another. However, even if it finds adherents, the assertion that scientific truths are already contained in religious teachings, or efforts to cover every scientific discovery with a religious cover, have an effect that decreases the value of religious beliefs and promotes secularization.

The institutional religion phenomena regress with the changing of the public realm, and people begin to live their religion in their own time zone. People who have moved away from the routines and social duties of corporate life have begun to build their own time-spaces as a result of the viral pandemic slowing down the individual's everyday life and changing their sense of time. Building a life outside of work and social life risks emphasizing individual enjoyment, whereas those who arrange their days by living in accordance with divine time not only enjoy but also achieve a certain critical balance. From this perspective, it is probable that the design of religion, when it is mentioned, will contribute to society's response to deal with the pandemic. However, given that contemporary man has moved away from religion, it is clear that it will be difficult for the individual to cope with the pandemic and make sense of the fear of death and the future in the absence of religion.

